

Онищенко В.О., Мирошніченко В.В.

УДК 338.351

**ЗАГРОЗИ В СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕНЕРГЕТИЧНА
ЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СВІТУ**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем оцінки та шляхів забезпечення енергетичної безпеки, визначення загроз національним інтересам держави зробили вітчизняні вчені як В. Бараннік, С. Бевз, З. Варналій, Д. Волошин, А. Гальчинський В. Геєць, В. Горбулін, Г. Дарнопих, О. Закревський, І. Заремба, М. Земляний, Д. Зеркалов, Ю. Колесник, І. Крижанівський, В. Ксьонзенко, А. Сухоруков, О. Сердюченко, В. Шлемко, А. Щокін, О. Юспін та ін., в працях зарубіжних науковців, як: Л. Абалкін, В. Александрова, Л. Гончаренко, П. Канигін, В. Крюков, Самсонов, В. Сенчагов, та ін. Крім того, потребує розгляд сучасних загроз та аналіз рівня енергетичної безпеки держави для зниження енергетичної залежності та забезпечення стабільності національної безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. Дослідити головні сучасні загрози національним інтересам у сфері енергетики. Визначити рівень загальної енергетичної залежності паливно-енергетичних ресурсів України та країн Євросоюзу.

Виклад основного матеріалу.

На сьогодні Україна знаходиться в умовах майже повної залежності від постачання енергоносіїв із Росії (приблизно на 60%, а власний видобуток покриває 10-12% потреби в нафті та 20-25% - у природному газі), яка й залишатиметься основним постачальником нафти та газу на довгострокову перспективу, з огляду на їхні величезні запаси та незначну відстань для транспортування. Водночас вирішення питання диверсифікації джерел надходження газу, нафти та ядерного палива (щодо останнього, то наша держава знаходиться майже у 100% залежності від поставок з РФ) для нас означає, зрештою, здобуття необхідної свободи політичного маневру та вибору [1]. Тому заходи щодо диверсифікації джерел їхнього надходження мають розглядатися як визначальний елемент забезпечення національної безпеки держави, включаючи створення умов для сталості роботи і розвитку паливно-енергетичного комплексу (ПЕК).

Визначаючи роль паливно-енергетичного комплексу в економіці країни слід звернути увагу на його надзвичайно важливе значення в розвитку зовнішньоекономічних та політичних зв'язків, вплив на те, яке місце на світовій арені посідає ця країна.

Україна є однією з провідних країн Європи у галузі транспортування газу. Це пов'язане з її історичним минулим та унікальним географічним положенням. Наша країна знаходиться на перехресті нафтогазових потоків Євразійського континенту. Одночасно наша економіка залишається енергозалежною від поставок імпортованих енергоресурсів, передусім, нафти і газу. З цього випливає особливість функціонування та розвитку вітчизняної енергетичної галузі, а також ролі нашої держави на міжнародному енергетичному ринку. З одного боку, Україна має потужну інфраструктуру транспортування газу у європейські країни, а з другого, її економіка залежить від закордонних постачальників природних вуглеводнів, оскільки власними ресурсами вона забезпечена недостатньо.

Дослідження загроз енергетичній безпеці держави пов'язано із значним впливом на економіку України енергетичної проблематики, враховуючи:

- високий рівень енергозалежності економіки від імпорту нафти і газу;
- енергозатратність економіки та неефективне використання енергоресурсів;
- значну вразливість домогосподарств від цінової кон'юнктури на енергоносії;
- вагому участь держави (державних підприємств) в енергетичному секторі;
- стратегічне значення для держави питань ефективного та стабільного забезпечення енергоносіями та ефективного використання транзитного потенціалу;
- вагоме значення доходів від видобутку та транспортування нафти і газу для наповнення Державного бюджету України;
- підвищену увагу до енергетичних питань у світі в останні роки та ряд конфліктів, пов'язаних з непрозорістю механізмів роботи окремих елементів нафтогазового сектору, зокрема щодо поставок та транзиту газу і нафти;
- існуючий імідж енергетичного сектору України, як недостатньо прозорого та малоефективного;
- непоінформованість громадянського суспільства в Україні щодо реальних процесів, які відбуваються в енергетичному секторі.

Загальними суттєвими ознаками загрози вважають ті, що притаманні всім видам загроз, без яких немає загрози як такої. Особливими ознаками є ті, за якими розрізняються конкретні види загроз. У сукупності загальні й особливі ознаки утворюють загальне поняття загрози [8].

Із найзагальніших ознак, притаманних всім видам загроз, можна виокремити такі: конкретність, реальність, дійсність, створення небезпеки.

Загрозами енергетичній безпеці слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають забезпечення енергетичними ресурсами, гарантування безпеки енергопостачань, створюють небезпеку національним економічним інтересам, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Визначені для України загрози в енергетичній сфері представлені на рис.1 не є унікальними. Більшість з них в тому або іншому вигляді характерні для багатьох країн світу, в тому числі і для країн Європи та США. Газове протистояння між Росією і Україною черговий раз нагадало про можливість використання

енергоресурсів як фактору впливу на країну і змусило країни - споживачі паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) переглянути свої стратегії енергетичної безпеки.

Рис. 1. Головні сучасні загрози енергетичній безпеці України.

Як відповідь на вищенаведені загрози Україною визначені пріоритетні завдання та основні напрями державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України, які спрямовані на:

- підвищення ефективності використання ПЕР та реалізацію державної політики енергозбереження;
- розширення використання відновлюваних джерел енергії;
- зменшення енергетичної залежності України;
- модернізацію на основі впровадження новітніх технологій енергетичної системи України та підвищення стійкості її функціонування;
- підвищення ефективності реалізації транзитного та експортного потенціалу України в енергетичній сфері;
- зниження негативного впливу проблем функціонування паливно-енергетичного комплексу на умови життєдіяльності людини;
- підвищення ефективності системи управління паливно-енергетичним комплексом.

Визначені пріоритетні завдання ґрунтуються на ринкових засадах функціонування ПЕК, спрямовані на підвищення рівня конкуренції на ринках ПЕР та впровадження ефективних механізмів державного регулювання, націлюють на проведення активної зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів України.

Адекватні відповіді на виклики часу вироблено і в країнах ЄС. Вони сформовані за такими ключовими напрямками:

1. Конкурентоспроможність та внутрішній енергетичний ринок. ЄС планує завершити створення внутрішніх європейських ринків електроенергії та газу як першочерговий крок забезпечення сталої, безпечної та конкурентоспроможної енергетики.

Пропонуються наступні механізми реалізації цього напрямку:

- створення єдиної європейської енергосистеми;
- встановлення мінімального рівня енергетичних взаємопідключень на рівні не менше 10 % загального споживання ПЕР;
- інвестування в оновлення генеруючих потужностей;
- розбудова відкритих внутрішніх енергетичних ринків (за формою та змістом);
- підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості (надійність постачань та прийнятність цін для різних, в тому числі і енергоємних, галузей економіки).

2. Гарантування безпеки енергопостачань, що передбачає:

- підвищення безпеки постачань (в тому числі і фізичної) на внутрішніх ринках;
- переосмислення підходів ЄС до стратегічних запасів нафти та газу, спрямоване на спільне реагування та використання цих запасів.

3. Створення ефективної та різноманітної структури енерговиробництва. Даний напрям включає дії, спрямовані на оптимізацію балансів використання видів ПЕР за рахунок врахування всіх переваг та недоліків різних джерел енергії (стратегічного аналізу енергетики ЄС).

4. Інтегрований підхід до розгляду проблем, пов'язаних зі зміною клімату. Першочерговими заходами реалізації цього напрямку слід вважати:

- пріоритетність робіт, спрямованих на підвищення ефективності енергоспоживання (в тому числі розробка плану дій щодо ефективного використання енергії);
 - розширення використання поновлюваних джерел енергії (створення дорожньої карти з відновлюваної енергетики);
 - створення виробничої інфраструктури з вилучення та утримання вуглецю в процесі очищення викидів.
5. Заохочення до інновацій. Цей напрям передбачає цілий комплекс заходів, спрямованих на розробку та реалізацію Європейського стратегічного плану з енергетичних технологій.
6. Узгоджена зовнішня енергетична політика, яка забезпечуватиметься:
- чіткою політикою диверсифікації енергозабезпечення;
 - партнерськими відносинами з виробниками, транзитними країнами та іншими міжнародними виконавцями;
 - ефективним реагуванням на зовнішні кризові ситуації;
 - інтеграцією енергетики з іншими галузями промислового виробництва;
 - сприянням розвитку енергетики в світі.

Енергетична незалежність є важливою складовою національної безпеки кожної країни. Саме ті країни, які мають значні обсяги запасів вуглеводневої сировини, контролюють шляхи постачань на відповідні світові ринки або переробку (як правило, вони намагаються контролювати увесь ланцюг - від видобутку до безпосереднього збуту), мають величезний вплив на встановлення правил гри між суб'єктами міжнародних відносин, отримують серйозні інструменти реалізації своїх гео економічних та геополітичних цілей. Україна ж належить до країн частково забезпечених традиційними видами первинної енергії, а отже змушена вдаватися до їх імпорту. Енергетична залежність України від поставок органічного палива, з обліком умовно первинної ядерної енергії, в 2000 і 2005 роках становила 60,7 %, країн ЄС – 51 %. Подібною або близькою до української є енергозалежність таких розвинених країн Європи, як Німеччина – 61,4 %, Франція – 50,0 %, Австрія – 64,7 % (табл. 1). Багато країн світу мають значно нижчі показники забезпечення власними первинними паливно-енергетичними ресурсами, зокрема, Японія використовує їх близько 7 %, Італія - близько 18 %. Рівень енергозалежності України є середньоєвропейським. При цьому він має тенденцію до зменшення (з 54,8% у 2008 р. до 52,6% у 2009 р. і 40,2 % у 2010 р.), однак характеризується відсутністю диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, насамперед нафти, природного газу та ядерного палива. Згідно прогнозних даних спостерігається надто висока оптимістичність стратегічного визначених планів скорочення рівня енергозалежності України з нинішніх 40,2 % до 12,2% у 2030 році (рис.2) [1].

Таблиця 1. Рівень загальної енергетичної залежності ПЕР країн-членів ОЧЕС станом на 2010 рік.

Країна чи регіон	Рівень енергетичної залежності по нафті та нафтопродуктам, %	Рівень енергетичної залежності по природному газу, %	Рівень енергетичної залежності по вугіллю, %	Загальний рівень енергетичної залежності, %
Бельгія	95	99	83,7	74,2
Болгарія	101,3	98,6	93,6	45,3
Чехія	97,2	104,4	-79,1	26,9
Великобританія	8,6	31,6	77,8	26,6
Данія	-55,2	-91,7	98,1	-18,8
Німеччина	95,2	87,9	72,4	61,6
Естонія	64,3	100	34,5	21,2
Ірландія	99,2	92,5	107,7	88,0
Греція	78,6	99,7	78,6	67,8
Іспанія	98,9	98,8	85,0	79,4
Франція	97,7	100,9	94,0	51,3
Італія	91,6	88,6	97,5	82,9
Кіпр	99,9		123,8	97,3
Латвія	99,4	114,1	93,8	58,8
Литва	90,1	100,4	81,8	51,2
Люксембург	100,1	100,0	100,0	97,6
Угорщина	78,0	85,6	96,8	58,8
Мальта	101,8			101,8
Нідерланди	97,1	-61,2	126,1	36,5
Австрія	90,6	85,1	96,0	65,0
Польща	98,0	67,7	1,9	31,7
Португалія	98,3	101,2	106,8	80,9
Словенія	98,3	98,3	86,6	49,0
Словацьчина	88,0	108,6	100,7	66,4
Фінляндія	98,6	100,0	109,0	54,4
Швеція	101,7	100,0	77,6	37,4
ЄС-27	83,5	64,2	62,5	53,9
Албанія	39	100	12	60
Азербайджан	- 871	-20	-	-333
Болгарія	106	91	39	52
Вірменія	100	100	100	75

Країна чи регіон	Рівень енергетичної залежності по нафті та нафтопродуктам, %	Рівень енергетичної залежності по природному газу, %	Рівень енергетичної залежності по вугіллю, %	Загальний рівень енергетичної залежності, %
Греція	127	99,6	3	76
Грузія	99	99	71	69
Молдова	100	100	138	99
Росія	-265	-41	-42	-81
Румунія	51,6	15,1	86,3	20,3
Сербія	91	90	10	38
Туреччина	61	98	50	76
Україна	73	75	17	43

Джерело: <http://ec.europa.eu/energy/publications/statistics/doc/2011-2009-country-factsheets.pdf>

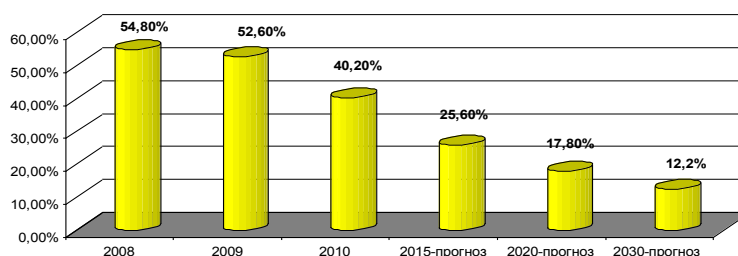

Рис. 2. Енергетична залежність України, %.

У структурі споживання первинної енергії в Україні найбільший обсяг припадає на природний газ – 41 %, тоді як у країнах світу питома вага споживання газу становить 21 % [1]. Україна завдяки власному газу задовольняє свої потреби лише на 25 %. Близько 50 млрд м³ газу імпортують [6]. До того ж, 75 % від усього імпорту природного газу Україна отримує від одного постачальника – Росії. Варто зауважити, що відповідно до світових стандартів енергетичної безпеки, постачання енергоносіїв з одного джерела не повинно перевищувати для країни 25 %. Лише за такої умови держава може розвиватися енергетично незалежною [9]. Очевидно, енергозалежність України є неприпустимо великою. Так, за розрахунками УЦЕПД ім. О. Разумкова, у найближчі 20 років Україна, в разі збереження наявної структури паливно-енергетичного балансу (ПЕБ), залишатиметься енергодефіцитною державою, яка змушена буде щорічно завозити ПЕР обсягом 110-140 млн тонн умовного палива [10].

Енергоресурси також є основою підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. Країни, яким вдається зменшувати енергоємність національного виробництва за рахунок використання ефективніших сучасних технологій, отримують більш конкурентоспроможну продукцію, в собівартості якої енергетична складова є значно меншою. Завдяки цьому виробник має можливість направляти кошти, що вивільнились від економії енергоресурсів, на подальше вдосконалення продукції або ж зменшувати вартість свого товару як на міжнародному ринку, так і на національному. Тому питання побудови ефективної структури використання ПЕР й енергозбереження за рахунок зменшення енергоємності виробництва є надзвичайно важливим для економіки будь-якої країни.

Висновки. Підсумовуючи все наведене вище, можна сказати, що енергетика дійсно є базовою галуззю в житті кожної країни, від неї значною мірою залежить, як розвивається країна, як формується структура її економіки, а відповідно залежить і її конкурентні позиції на міжнародному рівні. Енергетична безпека це основа національної безпеки держави: ті країни, які не можуть упорядкувати власне «енергетичне життя», забезпечити своє існування енергоносіями за рахунок виваженої зовнішньої та внутрішньої політики, що враховує виключно національні інтереси країни, рано чи пізно змушені крок за кроком здавати свої позиції як незалежних суверенних держав.

Глобальний характер загроз енергетичній безпеці та зростання взаємозалежності між країнами-виробниками, транзитерами та країнами споживачами енергоресурсів обумовлюють необхідність розвитку партнерських відносин між цими державами.

При відсутності необхідних для самостійного розширення відтворення власних природних ресурсів і недостатньому рівні надійності партнерських зв'язків загрози енергетичній безпеці країни набувають постійного характеру. Саме такий стан справ є характерним для паливно-енергетичної галузі України, основу якої складає нафтогазова промисловість.

На підставі обробки статистичних даних країн-членів ОЧЕС встановлено рівень енергетичної залежності по нафті й нафтопродуктам, рівень енергетичної залежності по природному газу, рівень енергетичної залежності по вугіллю та загальний рівень енергетичної залежності країн. Світовий досвід свідчить, що високий рівень енергозалежності не перешкоджає надійному та сталому забезпеченню енергетичних потреб.

Джерела та література:

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 року (Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.

2. Загній О. Г. Функціональне значення інноваційного розвитку паливно-енергетичного комплексу для економіки / О. Г. Загній // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.10. – С. 167-172.
3. Енергетичні ресурси та потоки / за ред. А. К. Шидловського. – К. : УЕЗ, 2003. – С. 410.
4. Міністерство вугільної промисловості України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mvp.gov.ua
5. Жук М. В. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України : навч. посіб. / М. В. Жук. – Чернівці : Рута, 2002. – 293 с.
6. Нафтопереробна промисловість України: стан, проблеми і шляхи розвитку : [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 3 (75). – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua>.)
7. Яснюк Т. Є. Паливно-енергетичний комплекс України: стан, проблеми та перспективи розвитку / Т. Є. Яснюк // Український географічний журнал. – 2009. – № 3. – С. 29-34.
8. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналя. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
9. Передерій Н. О. Формування ринку альтернативних джерел енергії з біомаси в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" / Н. О. Передерій. – К., 2009. – 19 с.
10. Волович О. Перспективи диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україну : [Електронний ресурс] / О. Волович; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/5.htm>.